

Стручни рад

Бојан В. СИМИЋ*

Институт за новију историју Србије, Београд

У „СРЕБРНОМ КАВЕЗУ“ – МИЛАН СТОЈАДИНОВИЋ НА МАУРИЦИЈУСУ (1941–1948)**

Апстракт: На основу доступне грађе, дневничких забележака и релевантне литературе, у раду се реконструише период изгнанства Милана Стојадиновића на острву Маурицијус, односно период када је, како се наводи, био „заточеник Његовог британског величанства“. Паралелно ће бити представљен његов живот на острву и његова борба, као и ангажовање његове породице на ослобађању.

Кључне речи: Милан Стојадиновић, Маурицијус, Други светски рат, изгнанство, британско-југословенски односи.

Априла 1940, Милан Стојадиновић, некадашњи председник владе и министар спољних послова Краљевине Југославије, ухапшен је од стране владе свога наследника и некадашњег партијског колеге Драгише Цветковића. Тада нико није слутио, а најмање сам Стојадиновић, да ће тек после пуних осам година бити поново потпуно слободан. Поводом лишавања слободе издато је кратко саопштење да су приликом претреса нађени подаци о „недозвољеном раду именованог“ и да се у складу са Законом о заштити јавне безбедности и поретка у држави (члан 12а) он шаље на принудни боравак (*Полиџика*, 20. 4. 1940: 7; *Време* 20. 4. 1940: 7). Никаква допунска објашњења нису понуђена. Тек када су се у страним новинама појавила тумачења о томе да је Стојадиновићева спољна политика била узрок хапшења, издато је допунско саопштење преко полузваничне агенције „Авала“. Деманти са „надлежног места“ садржао је допунско објашњење да је Стојадиновић ухапшен „како би му се онемогућила даља акција против унутрашње политике Краљевске владе“ (*Полиџика*, 24. 4. 1940: 6; *Време* 24. 4. 1940: 6; Стојадиновић 1970: 608).¹ Оба саопштења била

* виши научни сарадник, smcbjn@yahoo.com

** Чланак је резултат рада на пројекту Традиција и трансформација – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку (№ 47019), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

1 У каснијем сведочењу, Стојадиновићев брат Драгомир даје детаљан приказ како је изгледао претрес просторија Српске радикалне странке, хапшење и каснија интернација. Према његовом исказу „докази“ су подметнути, а радило се пре свега о тврдњама да

су кратка и објављена негде у средини новина, како се самом хашшеју не би дало на значају. Никакве допунске коментаре, разуме се, цензура није допустила. Јасно је, такође, да је друго саопштење изнуђено како би се Немачка и Италија некако убедиле да се ради о чисто унутрашњеполитичким разлозима.

Стојадиновић је био интерниран прво на Руднику, па у Карановцу поред Ужица и на крају на Илици. Неколико дана пред приступање Југославије Тројном пакту, 18. марта, он је спроведен до грчке границе и насупротив важећем уставу² предат Енглезима који су га преко Солуна, Атине, Каира, Суеца и Адена пребацили на Маурицијус, острво у Индијском океану. Тамо је провео наредних готово седам година. О том периоду Стојадиновићевог живота постоји неколико радова који покривају различите временске оквири и који су базирани на архивској грађи која се налази у Лондону (Павловић 1975; Бибер 1976; Димић 2012). Најважнији извор за сам Стојадиновићев живот на Маурицијусу представљају изводи из његовог дневника објављени у Мелбурну (Стојадиновић 1976). Поменути дневник слабо је познат и коришћен од стране домаћих историчара, осим неких краћих извода (Ђурковић 2012). У овом раду ћемо коришћењем и комбинацијом поменутих извора и литературе покушати да реконструишемо Стојадиновићев живот на Маурицијусу и његову борбу за ослобођење из интернације.

У наредби Форин офиса од 28. марта упућеној гувернеру Маурицијуса Клифорду речено је да се са Стојадиновићем поступа „пристојно“ али да он мора бити под сталним надзором. Објашњава се да се сумња да су га Немци поткупили и да је он „несумњиво могућан југословенски квислинг“. Храна и удобност предвиђена је „као за пуковника“ (Павловић 1975: 75). Што се тиче британских власти, посебно је председник владе Черчил имао негативан став према Стојадиновићу. То је демонстрирао у више наврата. Тако је 10. септембра, иако је дозволио да има контакте са одабраним појединцима у присуству стражара, додао да он „не заслужује некакво изузетно ублажавање. Он је дупшман и варалица“ (Павловић 1975: 82; Бибер 1976: 276).³ Месец дана касније био је још оштрији тврдећи да се према њему мора бити без милости, „узевши у обзир његову прошлост у јавном и приватном животу, зло које је учинио и још веће зло које би учинио да је имао власт“ (Павловић 1975: 84; Бибер 1976: 276). Што се тиче правне основе овог чина, у Британији су од почетка Другог светског рата била на снази „Генерална одбрамбена правила 186“ по којима је влада добила право да „грађане проглашене опасним по националну сигурност Велике Британије може заточити без отпујбе и суда“ (Димић 2012: 501).

кнез Павле уопште није Карађорђевић. Изјава Драгомира Стојадиновића пред Титовим иследницима од 7. 9. 1945. (<http://www.27mart.com>). Ту причу касније је пренео и Милан Стојадиновић у својим мемоарима.

2 Члан 9. Устава из 1931. у својој првој реченици гласи: „Ниједан грађанин не може бити изгнан из државе.“

3 У оригиналу: “He is a foe and a crook”.

С друге стране, највећу подршку Стојадиновићу из британске администрације пружио је Ђулијан Емери, син државног секретара за Индију и Бурму. Са њим се Стојадиновић познавао од раније, и Емери млађи је био гост у његовој кући у пролеће 1940. Емери старији⁴ подржао је сина и проследио је Стојадиновићево писмо министру спољних послова Идну, притом додавши своје чуђење зашто се Черчил околио на њега. Навео је да је он сипао са власти давно пре него што је кнез Павле „отворено кренуо погрешним путем“. Притом је споменуо да се ограђује уколико обавештајна служба располаже другачијим обавештењима. Након месец дана и извршене провере, добио је писмо од Идна. У одговору од 11. октобра писало је следеће:

„Укратко, изгледа да уопште немамо никаквих доказа да је Стојадиновић стварно сплеткарио са Осовином ради повратка на власт или да је намеравао да игра улогу Квислинга у случају инвазије. На другој страни нема сумње да су Немци, а још више Италијани, доста пре напада, јако наваљивали на Југословенску владу да се он врати, свакако верујући да би тиме одвојили Србе од Хрвата и, на тај начин, постигли без крви победу над разбијеном Југославијом. Да ли би Стојадиновић лично пристао да се пода оваквим смицалицама, јасно је да би било нагађање, али, како је јасно да је био могућан квислинг, главно је било да отклонимо све сумње тиме што ћемо га се на време отарасити. Према томе, правичности ради, његов принудан боравак има да се сматра као превентивна мера безбедности и не бисмо стварно имали оправдања да га кажњавамо за поступак који, у најбољем случају, можемо само да речемо да би можда могао постати одговорним.“ (Павловић 1975: 83)

Боравак Милана Стојадиновића на Маурицијусу може се поделити у три фазе. Прва под нешто строжим режимом од доласка на острво 14. априла 1941, када су га у шетњама пратили службеници гувернера Маурицијуса, која је трајала до јануара наредне године. Друга, са цивилним пратиоцима до 1946, и трећа када је потписао изјаву да неће напуштати острво без пристанка гувернера и када је био слободан да се креће по целом острву, која ће трајати до 11. марта 1948, када је коначно напустио Маурицијус. Након доласка на острво Стојадиновић је био смештен у Редви који се налазио неких 15 километара од Порт Луја, највећег града са око 50 000 становника.⁵

У прво време Стојадиновић је боравио у делу гувернерове палате у Редвију. Ту је живео најкомфорније. Поред спаваће собе имао је и трпезаријусалон, предсобље и радну собу. Степеницама је био повезан са огромним вртом. У њему је шетао у прво време, а већ од 8. јула 1941. имао је могућност да иде са својим пращиоцима на излете по острву. На те излете су путовали

4 Leopold Stennett Amery (1873–1955), познатији као Лео Емери, био је британски новинар и политичар, који се истакао као противник Чемберленове помирљиве политике према Немачкој. Био је и први лорд адмиралитета (1922–1924) и секретар за Колоније (1924–1929).

5 Маурицијус је стекао независност од Велике Британије 1968. године, а Порт Луј је постао главни град.

аутомобилом. Ти обиласци дали су му прилику да упозна острво којим је био све задовољнији иако је, како каже, пренето на околинину Београда личило на простор „почев од Београда, на северу, преко Гроцке, Младеновца, Рудника, на југ, па на Уб и Обреновац до Београда“ (Стојадиновић 1976: 24). Увече се враћао у свој „сребрни кавез“, како га је називао у својим писмима.

О томе како је изгледао један обичан Стојадиновићев дан у првим годинама боравка на Маурицијусу најбоље говори и следећи одломак из дневника:

„Одмах по доручку, доста обилном, по енглеском обичају прелазим у собу за рад. Читам, пишем, до 11 часова, када правим краћу шетњу по парку, у друштву дежурног пратиоца. Нешто пре један час, ручак, било сам или са неким од пратиоца. По подне кратка сијеста, а онда дужа шетња до чаја, праћена партијом билијара, домина или ређе шаха. Пред вече и после вечере, слушам радио вести. Лежем око десет часова, у нади да ћу у сновима провести који тренутак са својима, тамо, далеко [...]“ (Стојадиновић 1976: 25).

У гувернеревој палати у Редвију остао је нешто дуже од годину дана, када му је наређено да се пресели у оближњу Моку. Премештај се десио највероватније септембра 1942. Кућа је била скромнија, а башта мања. Такође, била је и изолованија. Ту је Стојадиновић провео најдуже време током свог боравка на Маурицијусу. Иселио се тек почетком марта 1947, када је прешао у оближњи Вакоас, у „Породични хотел“, један пансион у коме је закупио две собе на првом спрату. Ту је живео до свог напуштања острва.

Слика 1. Кућа у Моки у којој је живео Стојадиновић (Стојадиновић 1976: 81)

Током боравка на Маурицијусу главни извор Стојадиновићевих сазнања, поготово у прво време, био је радио. Један апарат је понео са собом и користио већ током путовања бродом. Већ од 5. маја 1941. добио је дозволу да може да слуша радио, а што је још битније све станице које је могао да ухвати, без разлике. Током боравка слушао је све од Радио Лондона, преко Берлина и Москве па до Радио Сајгона. Ово му је омогућило да из више различитих углова посматра Други светски рат и да сам процењује колико је шта истинито у датом моменту. Тек у лето 1944. када је Радио Берлин почео да емитује вести на српском и српску народну музику, први пут је слушао и домаћу музику после више од три године. Његове белешке о ратним дешавањима биле су прилично сумарне и често се није дало наслутити какве се емоције крију иза тих записа. Касније је информације почео да добија и од својих пратилаца чија је предвиђања о току и крају рата често записивао. Тек након завршетка рата почео је да добија вести о ратним дешавањима у Југославији и од породице, односно цензура таквих вести је укинута.

Иначе, Стојадиновић није био једини бивши државник који је уживао у британском „гостопримству“ на Маурицијусу. Наиме, од 16. октобра 1941. на острву је боравио и бивши шах Ирана, Реза Кан Пахлави I.⁶ Он је био настањен у Моки. У његовој пратњи било је његово осморо деце, док је девети син са мајком остао у земљи као шах. Са њима је дошла и њихова послуга. Иако су били веома близу, Стојадиновић га никада није видео. Када се он преселио у Моку током јесени 1942, шах је већ био премештен у Јужну Африку.

Цивилни пратиоци Стојадиновићеви, или како их је називао „анђели чувари“, били су углавном Енглези. Они су се ротирали и на смену проводили време са њим. У једном периоду било их је осморица. Током маја 1942. ту „екипу“ чинили су три директора шећерана, по један бактериолог, ботаничар, хемичар, адвокат и директор фабрике дувана (Стојадиновић 1976: 53). У свом дневнику готово да није забележио ниједну непријатност коју је са њима имао. Једном је записао „моји цивилни дружбеници опходе се веома љубазно према мени; као да сам какав угледан гост а не заточених Његовог Британског Величанства!“ (Стојадиновић 1976: 66). Често је позиван на чај у њиховим домовима и представљан породици. Третман је био далеко бољи од оног на Илици када је по његовим речима било „шиканирања“ и „загорчавања живота“. Генерално, Стојадиновић је успоставио контакте са већином угледнији грађана са острва. Посебно је добар однос имао са представницима Католичке и Англиканске цркве, нарочито са католичким бискупом

6 Реза шах Пахлави (1878–1944) био је војник који се временом уздигао до министра, председника владе и на крају до шаха 1925, оснивајући сопствену династију на месту старе. Увео је читав низ реформи у државној управи. Лавирао је између Велике Британије и Совјетског Савеза. Под притиском поменутих држава абдицира у корист сина Мухамеда. Иако је желео да оде у Канаду послат је у Африку. Умро је у Јоханесбург (https://www.britannica.com).

монсињором Џемсом Лином, пореклом Ирцем, који се школовао у Риму. Припадници цркве су били прве особе које је Стојадиновић смео да посећује и то већ од средине 1942. године. Током боравка на острву говорио је енглески и француски, веома ретко немачки, када је за то било могућности.

Што се тиче финансија, Стојадиновић је у прво време имао издржавање на нивоу плате једног енглеског пуковника, као што је било и предвиђено. Половином 1942. тај износ био је 700 рупија. Занимљиво је да је приређивач дневника у напомени дописао да је то одговарало износу од 10.500 предратних динара „односно тачно и колико и плата претседника владе“ (Стојадиновић 1976: 61). Од поменутих 700 рупија за храну је било предвиђено 180, за послугу 176, док је некадашњем председнику владе остајало 344 рупија за све остале потребе. И сам је признавао да се радило о суми сасвим довољној за пристојан живот. Тај износ је касније мењан у пар наврата па је био на нивоу плате вишег чиновника. Занимљиво је да је Стојадиновић код себе прилиском доласка на Маурицијус имао око 16 000 југословенских динара које је предао на чување. Када их је приликом спремања за одлазак затражио назад, није их добио. Предочено му је да би он требало да плати своје издржавање од половине 1946. Његов коментар био је оштар:

„Држе ме овде упркос свих протеста с моје стране, не пуштају да одем и још траже да сносим трошкове тог присилног и незаконитог боравка! Поврх свега хтели би да ми одузму и оно мало готовине, неизвесне вредности, уколико је уопште имају“ (Стојадиновић 1976: 174).

У интернацији Стојадиновић је открио своју нову страст – сликарство, за које је остао везан до краја живота. Од маја 1942. почео је са цртањем под надзором једног свог пратиоца ботаничара који се дуже бавио сликарством. Већ половином 1943. имао је 150 цртежа. Касније је овладао и техникама уља и акварела. Да су слике имале неку вредност говори и чињеница да су их Британци касније приликом транспорта проценили на 20 000 рупија (Стојадиновић 1976: 185). Поред сликарства, играо је голф и билијар, а имао је могућност да иде у биоскоп два пута месечно. Често је посећивао библиотеке и локалне књижаре.

Током боравка на Маурицијусу, Стојадиновић је посебно пазио на своје здравље. Острво је било познато по маларији, и то је оно што је изазивало посебан опрез. Срећна околност била је што се налазио на висоравни, а не у зони пристаништа где је оболевање било чешће. Посебно је обраћао пажњу на исхрану. Већ након неколико месеци дошао је на 85 килограма што је било чак 18 мање него у времену када је био председник Владе.⁷ Чуо је да сви европски службеници проводе шест месеци у Европи након три године на острву. Сматрало се да је то максимално време које један организам навикнут

7 Стојадиновић је био висок 181 центиметар.

на другачије услове може да издржи. Из предострожности, Стојадиновић се никад није купао у океану. Сваки убод комарца мазао је амонијаком. Све је то допринело да током седам година на Маурицијусу није имао озбиљнијих здравствених проблема.

Без обзира на услове у којима се налазио, Стојадиновић није престао да се интересује за политику. Посебно га је занимало ко су чланови владе у Лондону а касније и Недићевог кабинета. Чак се званично и обратио Енглезима по том питању већ у мају 1941. Они су то питање поставили представнику југословенске владе у Лондону, помоћнику министра иностраних послова Владимиру Ј. Милановићу, који им је препустио одлуку о тој ствари, ипак додајући да југословенска влада „не види потребу да г. Стојадиновићу саопштава где је седиште владе“ (Павловић 1975: 80). Он се још раније током пута писао краљу Петру, када је у Адену сазнао да је преузео престо и пробао да га упути у свој проблем изражавајући му своју лојалност. С обзиром на то да је то било непосредно пред Априлски рат, питање је да ли је то писмо икад и предато. Југословенској влади у Лондону обраћао се само једном и то током 1941. Одговор је добио у октобру и он је гласио: „Ваш положај је последица игре догађаја, о чему се по мишљењу краљевске владе не може расправљати“ (Бибер 1976: 276; Стојадиновић 1976: 36).⁸ Након тога осим редовних честитки краљу Петру поводом рођендана и венчања није се обраћао југословенским властима.

Јако га је интересовала и домаћа штампа. У неколико наврата је тражио да му се доставе новине, што од Британаца, што од породице. Како то није успевао слао је и званичан допис гувернеру. Одговор који је добио јуна 1942. био је негативан. Ипак, није одустајао. Поновио је захтев и наредне године. Исход је био исти. Све што је могао да чује из домаће штампе били су неки цитати из *Новой времена* које је водио његов брат, а понекад преносио Радио Берлин. То се посебно односило на информације у вези с посетама генерала Недића Берлину.⁹ Тек касније је од супруге почео да добија неке информације, више техничке природе, о српској штампи под окупацијом.

Домаћа штампа у окупираној Србији ретко је објављивала нешто у вези са Стојадиновићем. За то су постојала два разлога: недостатак информација и оштра цензура свих новина. Изузетак чине два чланка објављена у првим годинама рата. Први је написао Миодраг М. Савковић, уредник *Малих новина*, јуна 1941. Чланак је насловљен „Ко је предао др-а Милана Стојадиновића Енглезима“ и изашао је у *Ойшиинским новинама*. Аутор жестоко оптужује Драгишу Цветковића за предају Стојадиновића „против писаног и неписаног права“, за гажење стриктне неутралности земље, зато што је он предат једној

8 У оригиналу: “Your position is a consequence of inter-play of events which in the opinion of the Royal Government could not be discussed at this moment”.

9 До посете је дошло 18. септембра 1943.

ратујућој сили и зато што је власт у Београду предао Драгомиру Дринчићу.¹⁰ О њему Савковићу користи веома увредљиве речи називајући га „бившим макроом париским“. Што се тиче самог Стојадиновића, о њему се у суштини мало говори осим да је он схватио да је „једини пут и једини интерес наш: рад са Немачком и мир са Немачком!“ (*Ойштинске новине*, 17. 6. 1941, 2). О томе где се Стојадиновић тренутно налази, осим да је у рукама Енглеца, нема никаквих информација. Делује да је сам чланак и написан против Драгише Цветковића а да је Стојадиновићев случај послужио само као пример да се докаже, како се у тексту каже његов, „несрпски рад“ и затражи казна.¹¹

Други чланак, међутим, далеко је опширнији, детаљнији, и на њему се ваља задржати. Наиме, ради се о чланку „Др. Милан Стојадиновић на острву Маурицијус“ који је објављен марта 1942. у листу *Коло*. Објављен на целој страници, са три Стојадиновићеве фотографије са лица места. Чланак доноси информације како о њему тако и у острву на којем се налазио. У њему могу да се прочитају детаљне информације о томе како је текао процес његовог одласка до Маурицијуса, као и о условима живота који су га тамо затекли. Наведено је да се и поред тропске климе и „једноличног“ живота Стојадиновић добро држи, а да „здравље и познати јаки нерви и даље га одлично служе“. Такође је написано да „ниједног момента није клоуно духом“ и да верује да ће се „тешка неправда која му је нанета једног дана исправити“ (*Коло*, 7. 3. 1942, 9). На фотографијама (једна док седи, једна док шета и једна на тераси гувернерове палате) се види да је Стојадиновић видно ослабио, што се приписује климатским условима. Можемо закључити да се ради о првом сету фотографија које су послате породици крајем 1941.

Други део текста је историјат Маурицијуса, његова демографија, као и подаци о биљном и животињском свету. Оно што је несумњиво јесте да су прибављене информације и фотографије добијене од породице, а базиране су на Стојадиновићевим писмима

Слика 2. Милан Стојадиновић у Редвију 1941. (*Коло*, 7. 3. 1942, 9)

10 Драгомир Дринчић (1897–1970) био је правник и судија. Током марта 1940. ступио на дужност Управника града Београда и потписао акт о Стојадиновићевом интернирању. Након пуча 27. марта је смењен. После рата живео у емиграцији.

11 Драгиша Цветковић је стварно нешто касније и ухапшен и одведен на Бањицу. Тамо је провео око два месеца где је испитиван у вези са 27. мартном.

која су до тада пристигла. То недвосмислено потврђују и његове дневничке забелешке чији су делови пренесени, рецимо запажања да је величина острва приближно као Београдски округ или да је Редви сличан београдском Кошутњаку (Стојадиновић 1976: 11). Јасно је да је он те опсервације пренео и у писма која је породици слао.

И кнез Павле се у једном од својих писама упућеним британским званичницима из интернације у Кенији током 1941. дотакао Стојадиновића. Говорећи да ниједан шеф стране државе никада није предао више информација Енглезима од њега, позивајући се на посланика у Београду Кембела као сведока, наводи како је његово положај сада вероватно исти као и Стојадиновићев на Маурицијусу. Кнез је у писму посебно оштар и користи израз „та свиња“ за свог некадашњег пријатеља и председника владе. (Бибер 1976 б: 34). Информацију да има исти третман као и кнез, Стојадиновић је добио нешто касније од једног британског званичника који је био шеф његове надзорне службе, а исту дужност обављао је неко време и код кнеза крајем 1943. у Јоханесбургу. Стојадиновић се, наравно, знатижељно распитивао да ли је спомињан и како је кнез образложио његово рушење. У том разговору се вероватно зачала и теорија да је паду кумовала амбиција књегине Олге која је желела да њен супруг буде „једини“ и „неоспорни“ господар у земљи (Стојадиновић 1976: 148–149). Та теза је касније додатно разрађена у мемоарима (Стојадиновић 1970: 529–576).

Свој бес према кнезу Стојадиновић је почео да исказује тек када је из једног писма добио детаље из објављених дневника грофа Ђана у којима се помиње разговор у Венецији маја 1939. када, је Павле као разлог за смену поменуо велико богатство које је Стојадиновић нагомилао у иностранству (Ђано 2010: 296).¹² Стојадиновић је тада, почетком 1947, написао да има само 50 фунти стерлинга у једној лондонској банци и око 2 000 франака у једној париској. „Све то не би било довољно ни за месец дана живота“, закључио је тада (Стојадиновић 1976: 165; Ђурковић 2013: 39). И неколико пута касније, кад би размишљао о својим или породичним финансијским недаћама, сећао би се кнежевих речи и жалио што нису биле истините.

Главна Стојадиновићева преокупација током боравка на Маурицијусу била је његова породица, пре свега ужа, супруга Аугуста и две ћерке, Иванка и Љиљана. Раздвојеност је тешко подносио, јер је контакт, услед удаљености од 10 000 километара и светског рата који је беснео, био веома отежан. После телеграма из марта месеца, дуго није имао никаквих вести. Редовно је

12 Кнез је поменуо велику количину богатства које су Стојадиновић и његови најближи сарадници нагомилали „сумњивим пословним активностима“, нарочито у иностранству. Павле је чак наговестио и могућност судског процеса по том питању. Ђано га је саветовао против те идеје, али није био сигуран да су његове речи узете у обзир. Исте информације кнез намесник је саопштио и Мусолинију.

писао, али одговори нису стизали. Поред кратког обавештења у јуну да су сви чланови породице преживели Априлски рат, других информација није имао. Прва писма добио је 6. октобра 1941, дакле скоро шест месеци после доласка на Маурицијус. Било је датирано 4. августа, што значи да је путовао око два месеца. Углавном се дешавало да писма стигну по групама, чак и десетак, па је тако неко било написано два месеца пре пријема, а неко три или више месеци. Телеграми су стизали много брже, али је и њима каткад требало по двадесетак дана.

Од почетка је договорено да се писма пишу на француском, у то време најраспрострањенијем језику, да би брже пролазила цензуру. Иначе, прво писмо на српском добио је половином 1946. од ћерке Љиљане. Дешавало се да из писама од породице избаци неколико редова или целе стране. Радило се о случајевима када су цензори проценили да послате информације нису личне природе већ говоре о политичкој ситуацији у земљи. Индикативан је случај да је брату Драгом забрањено од стране Немаца да пише од половине 1941, и да се преписка може само одвијати између Стојадиновића, супруге и ћерки. Разлог је био тај што је у својим писмима писао политичке вести, а нарочито у вези са страдањем Срба у НДХ (Стојадиновић 1976: 78). Прво писмо од брата након тога добио је тек после свршетка Другог светског рата. Наравно, то је важило само за личности које су биле у Окупираној Србији. Драган Протић,¹³ бивши шеф кабинета, писао му је несметано из Лондона. Прави ратни извештај из Србије добио је тек августа 1945. када му је стигло писмо од брата који се тада налазио у Немачкој. Дугачак списак страдалих пријатеља посебно га је погодио.

Превише слободног времена терало га је на размишљање. Често се враћао на основно питање због чега му се све десило. Једном је записао:

„Зашто је све ово морало да буде, зашто? Питање без одговора. Кад не бих веровао у неку вишу правду до које мора доћи једног дана, не знам шта би било од мене. Али као што после најцрње ноћи долази светлост дана, исто тако верујем да ће после ове олује доћи лепо време[...]“ (Стојадиновић 1976: 122).

Веза са породицом поново је прекинута у другој половини 1944, када су се водиле борбе за ослобођење Србије. Стојадиновића су посебно бринула савезничка бомбардовања Београда и могуће жртве. Пауза је трајала пуних годину дана. Писмо од супруге стигло је у јуну 1945. из Аустрије. Током јула, породица се пребацила у Рим. Већ након завршетка рата у Европи, Стојадиновић је сматрао да су разлози, ако их је уопште и било, за његово

13 Драгослав (Драган) Протић је био шеф Стојадиновићевог кабинета као министра спољних послова док је Јован Гашић био шеф кабинета председника владе. Протић је након Стојадиновићевог пада остао уз нову владу али се није „одрекао“ ни бившег шефа. Током рата био је саветник краљевског посланства у Лондону.

задржаваће прошли, и да је време да он буде пуштен. Таква уверевања добио је већ августа 1945. и од званичника на острву (Стојадиновић 1976: 140). Од тада почиње борба породице Стојадиновић за његово пуштање на слободу која ће трајати безмало три године.

Стојадиновић је прво писао новом британском премијеру Атлију. Писмо је написао 2. августа 1945. У њему је тражио повратак слободе и спајање са породицом. Стојадиновић је подвукао да никад није потписао никакав политички и војни споразум са Немачком и да је „спољна политика Југославије била у потпуној хармонији са британском спољном политиком у оно време“. Обраћање је завршио изјавом да, и ако је несвесно направио неку грешку, „пет година интернације је довољна казна“ (Бибер 1976: 277; Димић 2012: 498).

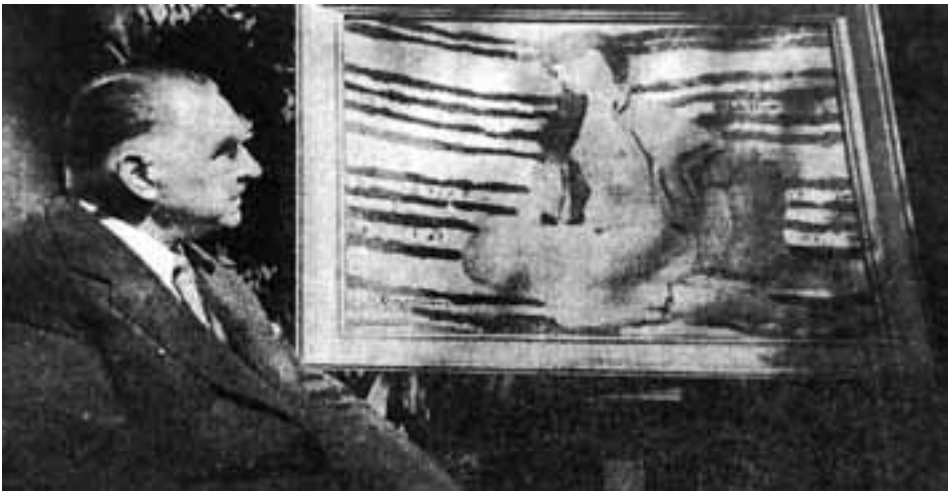
Британске власти на Маурицијусу су му формално вратиле слободу 21. јуна 1946, када је примљен у Порт Лују од стране заменика гувернера. Тада му је речено да може да иде „кад хоће и где хоће“, осим у Италију и Енглеску (Стојадиновић 1976: 152). Одушевљено је телеграфисао супрузи. Почела је да га хвата „пугна грозница“, размишљао је о паковању, условима на броду... Сликао се за пасош 11. јула. Формуларе за укрцавање у Јужној Африци на путу за Бразил испунио је у новембру. Све је то било, показале се, и више него преурањено. За Стојадиновиће су нови заплети тек почињали. Већ крајем 1945. тадашњи секретар спољних послова Ернест Бевин¹⁴ сматрао је да би пуштање Стојадиновића у том тренутку могло да доведе до неразумевања у Совјетском Савезу и Сједињеним државама па је одлучио да се интернација продужи за још шест месеци. Радило се о времену када су се супротности између дојучерашњих савезника заоштравале, па је процењено да би то могла постати још једна тема размимоилажења (Бибер 1976: 277; Димић 2012: 503).

Током јуна 1946, Стојадиновићев случај је поново узет у разматрање. Жеља је била да то буде нека држава ван територија Велике Британије и њених поседа. Као прва опција за земљу у коју би се он иселио фигурирао је Бразил. И Аугуста је са ћеркама од септембра исте године живела у тој земљи, не би ли некако убрзала процедуру. На притисак САД тај захтев је одбијен. Наиме, Американци су били противни да особе које су биле у контакту са Немачком трајно населе у „западној хемисфери“. Отказивање гостопримства је формално правдано непотпуном документацијом. Британски званични су почели да размишљају о другим опцијама, као што су Кенија, Јужна Африка, Ирска, Португалија, Шведска... Стојадиновићи су наставили да врше притисак из оба правца. Милан писмима са Маурицијуса а Аугуста ангажовањем угледних адвоката („Хауард, Кенеди и Џенес“ и М. Х. Бреш), па и претњом самоубиством пред вратима британске амбасаде јуна 1947.

14 Ернест Бевин (1881–1951) био је политичар Лабуристичке партије, синдикалац, дугогодишњи посланик у Парламенту, министар за рад (1940–1945) и државни секретар Министарства спољних послова (1945–1951).

Током поменуте године она је окренула свој фокус ка Аргентини где је на власти био Хуан Перон. После почетног одбијања, на притисак САД, виза је одобрена крајем 1947. године (Димић 2012: 504–517).

Након додатних перипетија око проналажења одговарајућег превоза, Стојадиновић се укрцао на брод 11. марта 1948. Британци су платили трошкове целокупног путовања, виза и осигурања. Према Стојадиновићевим речима, цариници нису ни прегледали његове ствари. У Кејптаун је стигао 22. марта. Тамо су обављени бирократски послови у бразилском и аргентинском конзулату. У транзиту према Бразилу пристао је неколико дана у Буенос Ајресу. Тамо су га дочекали снаха Коса и братанац Микица. За тих неколико дана већ је обавио бројне разговоре са емигрантима из бивше Југославије. Схватио је брзо да је Аргентина земља у којој жели да остане. Већ док је био у Јужној Африци писао је неком пријатељу кога није именовоа да му помогне да ступи у контакт са Пероном. Деветнаестог априла 1948. први пут је чуо супругин глас након седам година. Почињао је нов период његовог живота.

Слика 3. Милан Стојадиновић у Аргентини (Стојадиновић 1976: 96)

На крају се поново треба осврнути на питање Стојадиновићеве кривице, односно због чега је, према мишљењу Британаца, он био интерниран на Маурицијусу и на њему провео безмало пуних седам година. Сви објављени и представљени документи до којих су дошле уважене колеге историчари слажу се да Енглези нису имали никакве конкретне доказе за било какав преступ учињен од стране Стојадиновића против Велике Британије. Означаван је прво као „несумњиво могућан југословенски квислинг“, па нешто касније као „могућан југословенски квислинг“, да би 1945. закључили да он „није био квислинг или колаборациониста јер није имао прилике да то постане, али би скоро сасвим сигурно то био, да је имао шансу“ (Бибер 1976: 277;

Димић 2012: 499–500). Дакле, радило се о једној превентивној мери која је једног човека без доказане кривице одвојила од породице седам година. Милан Стојадиновић је на Маурицијусу живео прилично комфорно, али је тај живот био прожет свакодневном неизвесношћу, бригом и надом.

МЕМОАРИ

Стојадиновић 1970: Milan Stojadinović. *Ni rat ni pakt*. Rijeka: Otokar Keršovani.

Стојадиновић 1976: Милан Стојадиновић. *Зайчоченик њејовој бриџанској величансџива*. Мелбурн: Српска мисао.

Ђано 2010: Galeazzo Ciano. *Diario 1937–1943*. Milano: BUR Rizzoli.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

<http://www.27mart.com>: <http://www.27mart.com/main.php?pages_id=215>. [11. 02. 2019].

<https://www.britannica.com>: <<https://www.britannica.com/biography/Mohammad-Reza-Shah-Pahlavi>>. [11. 02. 2019].

ШТАМПА

Време

Коло

Ойшџинске новине

Полиџика

ЛИТЕРАТУРА

Бибер 1976: Dušan Biber. „Britanske ocjene Stojadinovića i njegove politike“. *Fašizam i neofašizam*: [zbornik izlaganja na Međunarodnom znanstvenom simpoziju, Zagreb, 13–15. studenoga 1975], 265–277.

Бибер 1976б: Dušan Biber. „Knez Pavle u britanskoј konfinaciji“. *Časopis za suvremenu povijest*, god. 8, br. 2/3 (1976), 19–46.

Бибер 1966: Dušan Biber. „О паду Стојадиновићеве владе“. *Istorija XX veka*, VIII, 5–67.

Димић 2012: Љубодраг Димић. „Одлазак са Маурицијуса: Британци и Милан Стојадиновић (1945–1948)“. *Глас*. Том 420, књ. 16, 495–518.

Ђурковић 2013: Миша Ђурковић. „Увод: Енигма Милана Стојадиновића“. У *Милан Стојадиновић: Полиџика у време глобалних ломова*. Зборник радова. Миша Ђурковић (ур.). Београд: Завод за уџбенике, 7–26.

Павловић 1975: Коста Ст. Павловић, „Југословенско-британски односи 1939–1945.“. *Гласник Српској исторџиско-кулџурној друшџива Њејош*, св. 34 – јуни 1975, 73–103.

Bojan V. SIMIĆ

IN THE “SILVER CAGE” – MILAN STOJADINOVIĆ
IN MAURITIUS (1941–1948)

SUMMARY

Milan Stojadinović, Prime Minister and Minister of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia from 1935 until 1939, was arrested in April 1940 under the suspicion that he undermined the internal policy of the new government. He had been held in Yugoslavia for almost a year and then just before the signing of Tripartite Pact he was handed over to the British for “safe keeping”. They transferred him to Mauritius, an island in the Indian Ocean, under their jurisdiction. He spent there almost seven years, between April 1941 and March 1948. According to the British official documents his only guilt was that he was “possible German collaborator” if given chance.

Stojadinović’s life on Mauritius was quite monotonous. He read, wrote, walked and listened to radio. Afterwards he developed a tendency for painting that remained his passion for a lifetime. All the costs were paid by the British. He was allowed to write to his family in occupied Serbia. Due to a distance and war circumstances letters often travelled for months. During this period Stojadinović has civil companions, British citizens, who were instructed to keep an eye on him. They were polite and friendly and Stojadinović did not have any complaints. Only in 1946 he was declared free within the island.

The fight for Stojadinović’s liberation after the Second World War ended lasted almost three years. After many sideways, ups and downs, thanks to good lawyers and persistence of his wife Augusta, the battle was won. Only in March 1948 Stojadinović was allowed to leave Mauritius in order to join his family in Argentina.

Key words: Milan Stojadinović, Mauritius, Second World War, exile, British-Yugoslav Relations.